

بررسی وزن و تکیه وزنی اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی بر اساس رده‌شناسی وزنی آروای (۲۰۰۹)

محمد رضا طوسی نصرآبادی*^۱ مائده سادات میرطلایی^۲

(تاریخ دریافت: ۹۶/۲/۲۳، تاریخ پذیرش: ۹۶/۹/۲۰)

چکیده

آروای^۱ (۲۰۰۹) در کتاب *به سوی رده‌شناسی صورت‌های شعری*^۲ از دو گروه از متخصصان نام می‌برد که به مطالعات وزن‌شناسی^۳ می‌پردازند. گروه نخست آن‌هایی هستند که صورت‌های عامیانه^۴ را به صورت میدانی مطالعه می‌کنند و دیگری متخصصانی‌اند که صورت‌های فاضلانه یا آموخته شده^۵ را به صورت کتابخانه‌ای بررسی می‌کنند. از دیدگاه رده‌شناسی این تقسیم‌بندی به این دلیل است که صورت‌های عامیانه از ساختار وزنی استفاده می‌کنند که بر پایه تساوی زمانی^۶ است؛ یعنی ضربه‌های^۷ سنگین دارند که معمولاً در صورت‌های شعری فاضلانه وجود ندارد. در عوض، در صورت‌های شعری فاضلانه، این تساوی‌ها بر پایه ماده زبانی مانند هجا، تکیه، مورا و ... است. در شعر عامیانه، ماده زبانی وقتی اهمیت می‌یابد که با تساوی‌های زمانی ارتباط داشته باشد. رده‌شناسی که آروای (۲۰۰۹) ارائه می‌دهد، شامل چهار گروه وزن‌شناسی زمانمند^۸، وزن‌شناسی نوایی^۹، وزن‌شناسی شبه وزنی^{۱۰} و وزن‌شناسی بزرگ‌ساختار^{۱۱} است. در این نوشته، وزن ۱۰۰ مصراع شعر کودکانه ترکی آذربایجانی رایج در کشور ایران را بررسی می‌کنیم و نشان می‌دهیم که شعرهای کودکانه ترکی آذربایجانی دارای وزن زمانمند هستند. این اشعار در

۱. دانشجوی دکتری زبان‌شناسی همگانی دانشگاه پیام‌نور (نویسنده مسئول).

* Mohammadrezatusi1@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری زبان‌شناسی همگانی دانشگاه بوعلی‌سینا.

قالب وزن‌های ارائه‌شده توسط طیب‌زاده (۱۳۸۲) از وزن‌های عامیانه فارسی قرار می‌گیرند. در قسمت دوم مقاله به بررسی تکیه وزنی این اشعار می‌پردازیم. در بررسی‌های مربوط به تکیه وزنی این اشعار بر اساس دیدگاه لازار (۱۹۸۵، ۲۰۰۷) و طیب‌زاده (۱۳۹۲)، ابتدا همه مصراع‌ها را به شطرها، پایه‌های و هجاهای تشکیل‌دهنده‌شان تقسیم کردیم. سپس، کمیت هجاهایی را که تکیه وزنی می‌گیرند بررسی کردیم. در انتها به این نتیجه رسیدیم که ۹۱٪ هجاهایی که در محل تکیه وزنی قرار می‌گیرند، هجای سنگین هستند و ۹٪ هجای سبک پایان واژه هستند که تکیه واژگانی می‌گیرند.

واژه‌های کلیدی: تکیه وزنی، زبان ترکی آذربایجانی، شعر زمانمند، شعر کودکانه، وزن

شعر.

۱. مقدمه

فرهنگ عامه یا فولکلور هر جامعه‌ای، چه از نظر علمی و چه از جنبه اجتماعی، بسیار مهم و بااهمیت است؛ زیرا بیانگر خلق و خو، کردارها و منش‌های هر قوم است و به وسیله آن می‌توان ویژگی‌های آن جامعه را بازشناخت. اغلب عناصر فرهنگ عامه مثل باورها، اعتقادات، ضرب‌المثل‌ها، قصه‌ها و ترانه‌ها شفاهی هستند، در اثر تعاملات اجتماعی و سینه به سینه منتقل می‌شوند و مجموعه این عناصر بیشتر در سینه و اذهان افراد مسن جای دارند. بنابراین، اگر برای ثبت و ضبط آن‌ها تلاش نشود، دستخوش دگرگونی و ترکیب فرهنگی قرار می‌گیرند یا به تدریج از خاطره‌ها فراموش می‌شوند. ادبیات شفاهی شامل مجموعه‌ای از اطلاعات احساسی و ادراکی انسان‌هاست که در طول تاریخ پدید آمده و به صورت قالب‌های مختلف جلوه‌گر شده است. این احساسات و اطلاعات از طریق گفتار، سینه به سینه منتقل شده و مهم‌ترین عامل و تنها محمل آن زبان است (آقامحمدی، ۱۳۷۴: ۱۱). شعر عامیانه کودکانه نیز در شاخه ادبیات عامیانه قرار می‌گیرد. با بررسی و پژوهش در شعر عامیانه کودکان هر منطقه می‌توان به جایگاه کودک در آن فرهنگ، رابطه متقابل کودک با والدین و همسالان و نوع بازی‌های کودکانه پی برد. در این نوشتار می‌کوشیم با بررسی ۱۰۰ مصراع شعر کودکانه ترکی آذربایجانی، الگوی وزنی و تکیه وزنی این اشعار را به دست بیاوریم.

۲. پیشینه مطالعات شعر عامیانه و شعر کودکانه

آروای (5: 2009) شعرهای کودکانه، ترانه‌ها و تکیه‌کلام‌های خیابانی را در طبقه شعرهای زمانمند قرار می‌دهد. در این نوع ساخت وزنی، وزن شامل محدودیت‌های زمانی و گاهی محدودیت‌های نغمه‌ای است که در مقابل ساخت وزنی‌ای قرار دارد که در شعرهای فاضلانیه است. در ساخت وزنی شعرهای فاضلانیه، وزن شامل تساوی‌ها و تقابل‌های جنبه‌های نوایی مانند مورا، هجا و نواخت می‌شود.

بریلیو^{۱۲} (1956) ادعا کرد که اشعار عامیانه الگوی مستقلی دارند و بر اساس تعداد محدودی از اصول بسیار ساده شکل گرفته‌اند. وی هجاهایی را که یک مصراع را تشکیل می‌دهند بررسی کرد و به این نتیجه رسید که رایج‌ترین الگو در زبان‌های جهان، استفاده از هشت هجای کوتاه است؛ یعنی چهار هجای تکیه‌بر در هر مصراع از این اشعار وجود دارد. ممکن است زنجیره هشت‌تایی الزاماً شامل هشت هجا نشود؛ اما مدت زمان قرائت آن‌ها، برابر با نت هشت هشتم است. مثال زیر نمونه‌ای از شعر کودکانه انگلیسی در یافته‌های بریلیوست. همه مصراع‌های این شعر هفت هجا دارند.

Eeny meeny miny mo,
Catch a tiger by the toe.
If he hollers, let him go,
Eenymeenyminy mo.

مصراع سوم این شعر نیز شش هجایی است که مدت زمان قرائت آن، برابر با نت هشت - هشتم است.

Eenymeenyminy mo,
Put the baby on the po,
When it's done, wipe its bum,
Eenymeenyminy mo.

وی به این نتیجه دست یافت که یک ویژگی مهم در تمام اشعار کودکانه وجود تقارن در آن‌هاست.

برلینگ^{۱۳} (1966) در رابطه با تعداد ضرب‌های یک مصراع نتایجی به‌دست آورد و این نتایج را به بند نیز گسترش داد. وی در این مقاله به بررسی و توصیف اشعار کودکانه در چند زبان کاملاً متفاوت مانند انگلیسی، بنگالو^{۱۴} و چینی پرداخت. به اعتقاد برلینگ در بسیاری از زبان‌ها شعر کودکانه شامل چهار سطر می‌شود که هر یک دارای چهار ضرب اصلی است. ضرب‌ها در فواصل زمانی مساوی قرار دارند و معمولاً توسط

هجای تکیه‌بر یا تمایز واجی دیگری نشاندار می‌گردند. البته، در موارد اندکی نیز در جایگاه ضرب، سکوت واقع می‌شود. هر زبان ویژگی‌های خاص خود را در الگوی عمومی‌اش دارد؛ ولی به نظر می‌رسد که شباهت‌های شعر کودکانه در زبان‌ها نسبت به انواع دیگر شعر بیشتر است. وی در مورد شعر کودکانه انگلیسی اعتقاد دارد بیشتر اشعار کودکانه انگلیسی ۱۶ ضرب دارند که به ۴ بند ۴ ضربی تقسیم می‌شوند. ضرب‌ها در فواصل زمانی مساوی نسبت به ضرب‌های مجاور خود قرار دارند؛ به طوری که می‌توان آن را زمانمند دانست. هر ضرب عمدتاً توسط یک هجای تکیه‌بر مشخص می‌شود و همین تکیه منظم است که سبب تمایز شعر از نثر می‌شود.

1   2   3   4
Ride a clock-horse to Banbury Cross

5   6   7   8
To see a fine lady upon a white horse

9   10   11   12
Ringes on her fingers and bells on her toes,

13   14   15   16
She shall have music wherever she goes

تعداد هجاهای بی‌تکیه بین ضرب‌های متوالی بین صفر تا سه، متغیر است. ممکن است چهارمین ضرب هر بیت به جای یک هجای تکیه‌بر، سکوت باشد. این سکوت و مکث برای ریتم ضروری است. رایج‌ترین الگوی سکوت در شعر کودکانه، سکوت در آخرین ضرب بیت دوم و چهارم (ضرب ۸ و ۱۶) است؛ در حالی که سایر ضرب‌ها با هجاهای تکیه‌بر پُر می‌شوند. توزیع‌های دیگر رواج کمتری دارند. در اشعار بدون سکوت، معمولاً هجا در ضرب چهارم با هجای ضرب هشتم هم‌قافیه است و هجای ۱۲ با هجای ۱۶.

1   2   3   4
Old King Cole was a merry old soul,
5   6   7   8
And a merry old soul was he. Rest

9   10   11   12
He called for his pipe and he called for his bowl

13   14   15   16
And he called for his fiddlers three. Rest

بررسی وزن و تکیه وزنی اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی _____ محمدرضا طوسی نصرآبادی و همکار

بنابراین، هر گویشور انگلیسی در شعر زیر هجاهای مشخص شده را با تکیه ادا می‌کند و فاصله بین این هجاهای تکیه‌بر را در فواصل زمانی مساوی ادا می‌کند، حتی اگر آن شعر برایش ناآشنا باشد.

1   2   3   4
Humpty Dumpty sat on a wall,

5   6   7   8
Humpty Dumpty had a great fall.

9   10   11   12
All the king's horses and all the king's men,

13   14   15   16
Couldn't put Humpty together again.

وی به این نتیجه رسید که اشتراکات اشعار کودکانه سراسر جهان به دلیل انسانیت مشترک همه ما انسان‌هاست.

هیز و مک ایشن^{۱۵} (1998) در مطالعه خود، رباعی‌های عامیانه را در چارچوب نظریه واج‌شناسی بهینگی به صورت سلسله‌مراتب دوتایی بررسی کردند. آن‌ها معتقدند هر رباعی شامل دو بند دوتایی است و هر بند شامل دو بیت می‌شود. آن‌ها نمودار شبکه‌ای برای نمایش این اشعار ارائه کردند که شامل زنجیره ستون‌های X یا هر نماد دیگری است که هر کدام از این ستون‌ها به یک بازه زمانی مانند تلفظ هجاها مربوط می‌شود. مثال زیر نمونه‌ای از سلسله مراتب ارائه شده هیز و مک ایشن است.

Engine, engine, number nine,
Going down Chicago line,
If the train goes off the track,
Do you want your money back?

X				X				سطح نیم نت
X		x		X		X		سطح یک چهارم نت
X	x	x	X	X	x	X	X	سطح یک هشتم نت
En-	gine,	en-	gine,	num-	ber	Nine	0	

هیز و مک ایشن نیز مانند برلینگ به این نتیجه رسیدند که سادگی الگوی این اشعار مزیتی برای بررسی و توضیح آنهاست. آروای (2009) مثالی از شعر یک کودک پنج ساله انگلیسی‌زبان ذکر می‌کند که به راحتی با شبکه وزنی ساده‌ای قابل نمایش است.

X		X		X		X	
X	x	X	X	X	X	X	X
I		Want	A	New		Ice	Cream

در این مدل، هر کدام از Xها در پایین‌ترین لایه شبکه، یک جایگاه وزنی را نشان می‌دهند که فاصله زمانی بین دو جایگاه وزنی با این فاصله در بین جایگاه‌های دیگر برابر است. لایه دوم، شامل جایگاه‌های قوی می‌شود که در اینجا با فواصل زمانی قاعده‌مند جدا شده است که از لحاظ زمانی دقیقاً دوبرابر جایگاه‌های وزنی است. در این مدل، جایگاه قوی همیشه به یک هجا مرتبط است و این هجا حتماً تکیه می‌گیرد. در این مدل، هجاهای سکوت و هجاهای بدون تکیه با جایگاه وزنی مشابه پر می‌شوند. نمونه‌ای از این شیوه شبکه‌بندی را در شعر عامیانه ترکی آذربایجانی بررسی می‌کنیم.

شعر «کچل کچل بامیه»:

کچل کچل بامیه، گتدی مریض خانیه، مریض خانا باغلدی، کچلین باشی یاغلدی، کچل ددی آی باشیم، قازان دا قاینار باشیم.

ceɬfal ceɬfal bamiɟa | etdi marizxaniɟa marizxana baɟluddu ceɬfalin baɟu
ɟaɟluddu ceɬfal dedi aɟ baɟum | azanda | aɟnar baɟum

	X			X			X		X		
X	X	x	X	X	X	X	X	X	X	x	X
ce	ɬfal	0	Ce	ɬfæl	0	ba	Mi	0	ɟa	0	0
et	di		Ma	Riz		xa	Ni		ɟa		

بررسی وزن و تکیه وزنی اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی _____ محمدرضا طوسی نصرآبادی و همکار

فاصله بین دو شطر را با دو خط و فاصله بین پایه‌ها را با خط سیاه نشان داده‌ایم. در این مثال، هجاهای بدون تکیه و هجاهای سکوت جایگاه وزنی مشابهی دارند و هجاهایی که تکیه بر هستند، علاوه بر جایگاه وزنی، جایگاه قوی هم دارند؛ همانند مثال انگلیسی فاصله زمانی بین دو جایگاه وزنی با این فاصله در بین جایگاه‌های دیگر برابر است و جایگاه‌های قوی نیز از لحاظ زمانی دوبرابر جایگاه‌های وزنی است.

در زبان فارسی، در رابطه با وزن شعرکودکانه آرای متفاوتی وجود دارد. «بنده نمی‌توانم قبول کنم که وزن این شعر هم عروضی است و هم هجایی، چون جمع میان این دو نوع وزن به نظرم غیرممکن می‌نماید» (شفیعی کدکنی ۱۳۸۵: ۵۳۳).

ادیب طوسی (۱۳۵۳) وزن ترانه‌های عامیانه را بر اساس تعداد و توازن تکیه و هجا قرار داده است و این وزن را حد فاصل شعر هجایی مطلق و وزن عروضی می‌داند. وحیدیان کامیار (۱۳۷۴) وزن این اشعار را عروضی، ولی با ویژگی‌های خاص خود و اختیارات شاعری بیشتر دانسته است و عقیده دارد که تغییر وزن در شعر عامیانه از ویژگی‌هایی است که در شعر رسمی فارسی سابقه ندارد؛ به این صورت که هر مصراع به صورت مستقل وزن عروضی دارد. پناهی در ادامه از قول بنونیست نقل می‌کند که ایرانیان وزن هجایی را با وزن کمی عربی در هم آمیخته‌اند و وزن‌های رایج خود را در این قالب بازآفرینی کرده‌اند.

کتاب *تحلیل وزن شعر عامیانه فارسی* (۱۳۸۲) به بررسی وزن شعر عامیانه پرداخته است. در این کتاب وزن شعر عامیانه فارسی تکیه ای - هجایی دانسته شده که مکث در آن از مهم‌ترین اصول است. طیب‌زاده در این کتاب عقیده دارد که واحد وزن در این نوع شعر مصراع است و هر مصراع از یک یا چند شطر و هر شطر خود از یک یا چند پایه تشکیل شده است. اشعار عامیانه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی و همچنین اشعار عامیانه زبان ترکی آذربایجانی شامل بیایاتی‌ها و بشلیک‌ها نیز در این اوزان قرار می‌گیرند.

آذرمکان و نجاتی (۱۳۹۳) اعتقاد دارند وزن شعر کودک را می‌توان بر اساس الگوی وزن شعر عامیانه تقطیع کرد. آن‌ها با بررسی وزن شعر کودکانه در کتاب‌های شعر کودکانه، وزن شعرکودکانه فارسی را با همه اختلافاتی که در شناخت نوع آن وجود

دارد، در وزن تکیه‌ای - هجایی جای می‌دهند. وحیدیان کامیار (۱۳۶۳) در مقاله‌ای با عنوان «اوزان ایقاعی در شعر فارسی»، یازده وزن عروضی را در این اوزان جا داده و تعدادی از شعرهای کودکانه و عامیانه فارسی را در اوزان ایقاعی طبقه‌بندی کرده است. جلالی (۱۳۹۰) آهنگ تکرار را در شعر کودک فارسی و عربی مقایسه می‌کند. وی اعتقاد دارد آرایه تکرار به ایجاد موسیقی کمک می‌کند و شعر را موزون‌تر می‌سازد. نیک‌طلب (۱۳۹۱) در مطالعه خود با عنوان «الگوی مشابه برای شعر ترانه کودک» و به منظور دسته‌بندی ریتم اشعار کودکانه، ۴۰ ترانه بازی‌های رایج کودکان را انتخاب کرده و بر اساس مدل طبیب‌زاده (۱۳۸۲) وزن‌های چهارهجایی، پنج‌هجایی، شش‌هجایی، هفت‌هجایی و هشت‌هجایی را در شعرهای کودکانه فارسی نشان می‌دهد. سپس در سه نمونه شعر ۴۰ تایی فارسی، انگلیسی و فرانسوی، فراوانی تعداد هجاهای هر مصراع را در این اشعار نشان می‌دهد. وی به این نتیجه می‌رسد که شعر کودک از الگوی منظوم مشابهی پیروی می‌کند. «اوزان عروضی در شعر کودک» (۱۳۸۹) عنوان نوشته‌ای است که در آن جلالی ۳۴۶ بیت شعر کودکانه فارسی را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که اشعار کودکانه دارای وزن عروضی هستند. وی ده وزن پرکاربرد پیکره مورد نظر خود را نیز ارائه داده است. در پژوهش‌های دیگر از جنبه‌های فرهنگی و جامعه‌شناختی به شعر کودک نگاه شده است.

پژوهش‌هایی در زمینه بررسی وزن اشعار عامیانه زبان‌های ایرانی و همچنین زبان ترکی آذربایجانی نیز انجام شده است که به آن‌ها اشاره می‌کنیم: «بررسی وزن اشعار عامیانه فارسی بر اساس نظریه وزنی» از ضیامجیدی و طبیب‌زاده (۱۳۹۰)، «بررسی وزن اشعار شفاهی تاتی» از سبزه‌علیپور و ایزدی‌فر (۱۳۹۲)، «ساخت وزنی اشعار امیر پازواری، شاعر طبری‌گوی مازندران» از علیزاده (۱۳۹۲)، «وزن شعر در اشعار یازده هجایی شهرضایی» از طبیب‌زاده و میرطلائی (۱۳۹۲)، «وزن در بیایاتی‌های ترکی آذربایجانی» از طوسی (۱۳۹۳) و «وزن در بشلیک‌های ترکی آذربایجانی» از طوسی و میرطلائی (در دست چاپ)، «بررسی میزان انطباق تکیه وزنی و تکیه واژگانی در اشعار عامیانه فارسی» از قیاسوند (در دست چاپ)، «میزان انطباق هجای تکیه‌بر وزنی و

بررسی وزن و تکیه وزنی اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی _____ محمدرضا طوسی نصرآبادی و همکار

هجای تکیه بر واژگانی در اشعار عامیانه همدانی» از کیانی (در دست چاپ چاپ)، «بررسی وزن، قافیه و تکیه در اشعار عامیانه زبان تاتی» از ایزدی فر (در دست چاپ). در این پژوهش، ابتدا در قسمت سوم، دیدگاه آروای (2009) را که چارچوب نظری پژوهش است توضیح می‌دهیم. در قسمت چهارم و پس از معرفی نظام آوایی زبان ترکی، به تحلیل داده‌ها می‌پردازیم. سپس، نتیجه تحلیل داده‌ها را در قسمت آخر به دست می‌دهیم.

۳. چارچوب نظری پژوهش

آروای (2009) در رده‌شناسی خود از چهار نوع وزن یاد می‌کند: اوزان زمانمند^{۱۶}، اوزان نوایی^{۱۷}، فراوزن^{۱۸} و اوزان بزرگ‌ساختار^{۱۹}. در این قسمت، به معرفی این اوزان می‌پردازیم.

۳-۱. وزن زمانمند

آروای (2009: 5) شعرهای کودکانه^{۲۰}، ترانه‌ها و تکیه‌کلام‌های خیابانی را در طبقه شعرهای زمانمند قرار می‌دهد. در این نوع ساخت وزنی، وزن شامل محدودیت‌های زمانی و گاهی محدودیت‌های نغمه‌ای است و در مقابل ساخت وزنی‌ای قرار می‌گیرد که در شعرهای فاضلانه وجود دارد. همان‌طور که قبلاً اشاره شد در ساخت وزنی شعرهای فاضلانه، وزن شامل تساوی‌ها و تقابل‌های جنبه‌های نوایی مانند مورا، هجا و نواخت می‌شود. به این نمونه شعر زمانمند ترکی دقت کنید:

1. mad.ra.sa.dan./ʃa.lan.da./vur.dum.si.ma./va.rɑʃ.du
2. ce.tʃal. ce.tʃal./ba.mi.ja./ʃet.di.ma.riz./xa.ni.ja

ترجمه:

۱. وقتی از مدرسه اوادم زدم سماور افتاد زمین.

۲. کچل کچل بامیه، رفت به مریض خانه.

در این دو بیت، هجاها با استفاده از علامت «.» از همدیگر متمایز شده‌اند. تعداد

هجاهای هر پایه سه یا چهار است.

طیب‌زاده (۱۳۹۴) برای اشعار عامیانه خصوصیات را برشمرده است. از آنجا که شعر کودکانه در درده‌شناسی وزنی (آروای، ۲۰۰۹) در رده اشعار عامیانه قرار می‌گیرد، این خصوصیات را ذکر می‌کنیم: ۱. کودکان و مردم بی‌سواد بی‌آنکه آموزش خاصی در زمینه وزن شعر ببینند، وزن شعر عامیانه را از محیط زبانی خود فرامی‌گیرند. ۲. نام سراینده این اشعار معمولاً مشخص نیست، مثلاً خالق شعر بسیار معروف عامیانه فارسی (برای مثال: اتل متل توتوله) ناشناخته است. ۳. این اشعار سینه به سینه منتقل می‌شوند و چون معمولاً در جایی ضبط نمی‌شوند در مناطق گوناگون دارای روایت‌های مختلف می‌شوند. ۴. وزن اشعار عامیانه معمولاً از نوع زمانمند و مبتنی بر تعداد ضرب‌های هر مصراع است. اما اشعار فاضلانه، مثلاً شعر عروضی فارسی مبتنی بر ممیزه زبرنجیری کشش یا امتداد است که دیگر در فارسی گفتاری امروز نقشی ندارد؛ از این رو، فارسی-زبانان برای فراگیری وزن شعر عروضی، علاوه بر قالب‌های وزنی، باید ممیزه امتداد مصوت‌ها را، آن هم نه از محیط زبانی، بلکه از طریق آموزش، آگاهانه فراگیرند (نجفی، ۱۳۸۱؛ طیب‌زاده، ۱۳۷۷). ۵. محتوا یا مضمون اشعار عامیانه اصولاً جدی نیست و در بسیاری موارد حتی هیچ مضمون مشخصی را در این اشعار نمی‌توان یافت، در حالی که اشعار رسمی غالباً دارای مضمون یا معنای مشخصی است؛ مثلاً خالق معروف‌ترین اشعار عامیانه فارسی (اتل متل توتوله) ناشناخته است، ۶. تقریباً با هیچ تحقیق تاریخی یا سبک‌شناسی نمی‌توان شاعر اشعار عامیانه را مشخص کرد؛ در حالی که در مورد اشعار رسمی کمتر یا چنین وضعیتی مواجه هستیم و در مواردی که نام شاعران این اشعار معلوم نباشد تحقیقات سبک‌شناسی می‌تواند در یافتن هویت آن‌ها بسیار سودمند باشد. ۷. اشعار عامیانه همانند اصطلاحات عامیانه عمر کوتاهی دارند و چون غالباً در جایی ثبت نمی‌شوند، با گذشت یکی دو نسل از خاطره‌ها محو می‌شوند و اثری از آنان بر جای نمی‌ماند. اما اشعار رسمی از دیرباز در تذکره‌ها و متون گوناگون ثبت می‌شده‌اند و طول عمرشان به هیچ وجه به شرایط اجتماعی و سلیقه‌های عمومی مربوط نمی‌شده است. ۸. تنها در نیم‌قرن اخیر برخی شعرا و نمایشنامه‌نویسان به سرودن اشعار عامیانه روی آورده‌اند و از این وزن بهره برده‌اند، در حالی که بیش از هزار سال است که مثلاً شاعران ایرانی به وزن عروضی شعر می‌سرایند. در دهه‌های اخیر، وزن عامیانه با

بررسی وزن و تکیه وزنی اشعار کودکان ترکی آذربایجانی _____ محمدرضا طوسی نصرآبادی و همکار

اقبال فراوانی در ادبیات کودکان مواجه شده است، به حدی که تقریباً تمام کتاب‌های شعر کودکان به وزن اشعار عامیانه سروده می‌شوند و دیگر به ندرت کتاب شعری در حوزه ادبیات کودکان می‌توان یافت که به وزن عروضی سروده شده‌اند.

۲-۳. وزن نوایی، فراوزن و اوزان بزرگ‌ساختار

سه وزن نوایی، فراوزن و اوزان بزرگ‌ساختار نیز در این رده‌شناسی قرار می‌گیرند. در این نوشته، فقط اوزان زمانمند بررسی می‌شوند و پژوهش‌های آینده را به بررسی شعر ترکی آذربایجانی در سایر اوزان رده‌شناسی آروای (2009) اختصاص خواهیم داد.

۴. روش جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها

در این قسمت، ابتدا برای سهولت خوانش اشعار ترکی، نظام آوایی زبان ترکی را ذکر می‌کنیم. سپس، در دو قسمت جداگانه، به وزن اشعار کودکان ترکی آذربایجانی و تکیه وزنی آن‌ها می‌پردازیم. برای بررسی اشعار کودکان ترکی، دو فرضیه را مطرح کرده‌ایم:

۱. اشعار کودکان ترکی آذربایجانی دارای وزن زمانمند هستند.
۲. تکیه وزنی در اشعار کودکان ترکی آذربایجانی بر روی هجای سنگین یا هجای سبک پایان واژه قرار می‌گیرد.

۱-۴. نظام آوایی زبان ترکی آذربایجانی

در این قسمت، به نظام آوایی و انواع هجا در زبان ترکی آذربایجانی اشاره مختصری می‌کنیم. زبان ترکی آذربایجانی شامل ۲۳ همخوان و ۹ واکه بدین شرح است (حسابگر، ۱۳۷۱: ۷۱).

1. /p, b, t, d, k, j, γ, g, x, f, v, s, z, tʃ, ʃ, ɕ, m, n, l, r, j, ʔ, h/
  2. /U u o e i y ø a æ/
- هجاهای زبان ترکی آذربایجانی نیز پنج نوع است: Cv, CV, CvC, CVC, CvCC
در جدول ۱ کمیت انواع هجا در زبان ترکی آذربایجانی آمده است:

جدول ۱: کمیت هجاها در زبان ترکی آذربایجانی

نوع هجا	نوع کمیت هجا	وزن هجا	مثال	ترجمه فارسی
Cv	کوتاه	سبک		هم dæ
CV	بلند	سنگین		آب SU
CvC	بلند	سنگین		بیا gæl
CVC	بلند	فوق سنگین		بخند gyl
CvCC	کشیده	فوق سنگین		چهار dörd

۲-۴. وزن اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی

در این پژوهش، ۱۰۰ مصراع شعر کودکانه ترکی را از طریق مصاحبه با گویشوران شهرستان مشگین شهر جمع‌آوری کردیم. بیشتر پیکره جمع‌آوری شده شعرهای هفت هجایی هستند. وزن پیکره شعر کودکانه ترکی در جدول ۲ نشان داده شده است (برای اطلاع از شیوه تقطیع اشعار، نک: طیب‌زاده، ۱۳۸۲).

جدول ۲: وزن اشعار کودکانه زبان ترکی آذربایجانی

تعداد مصراع	وزن	مثال	ترجمه
۸۰	۳+۴	doſan doſan aj doſan atfma dajan ?a doſan دوشان دوشان آی دوشان قاچما دایان آی دوشان	خرگوش خرگوش آی خرگوش، فرار نکن وایسا خرگوش
۴	۳+۴	tumanu böjyc böjyc ?aftafa dalic dalic تومانی بویوک بویوک آفتافا دلیک دلیک	تمانش بزرگه آفتابه هم سوراخه
۸	۴+۴	?arpa tfaju ?aſdu daſdu Sel saranu ?aldu aſdu آرپا چایی آشدی داشدی سل سارانی آلدی قاشدی	رودخانه آرپا طغیانی شد و سیل سارای رو با خودش برد

۳	۴+۴+۳	tʃitʃac larin rangin jalar capanac har tʃitʃacdan bir rangalar capanac چیچک لرین رنگین یالار کینک هر چیچک دن بیر رنگ آلا کینک	پروانه، رنگ گل‌ها رو می‌گیرد و از هر گل یک رنگی به خودش می‌گیره
۵	۳+۲+۳	?alimi puıtʃax casibdi dasta puıtʃax casibdi الیمی پچاق کسبیدی دسته پچاق کسبیدی	دستمو چاقو بریده دسته چاقو بریده
۱۰۰	مجموع		

در پیوست ۱، ده مصراع شعر کودکانه ترکی آذربایجانی را همراه با تقطیع آن‌ها آورده‌ایم.

۳-۴. تکیه وزنی در اشعار کودکانه ترکی

برای نخستین بار لازار در اشعار پارتی به وجود پایه‌هایی در اشعار پارتی اشاره می‌کند که از یک یا چند هجای سبک و فقط یک هجای سنگین تشکیل شده‌اند. وی وزن این اشعار را بر اساس تکرار ضرب‌آوایی^{۲۱} می‌داند که بر روی هجای آخر هر پایه قرار می‌گیرند. به اعتقاد وی، در وزن این اشعار کمیت هجا نیز نقش دارد؛ یعنی ضرب‌آواها روی هجای سنگین در هر پایه قرار می‌گیرند؛ اما همیشه با تکیه کلمات منطبق نیستند. پس تعداد هجاهای بین دو ضرب‌آوا ممکن است متفاوت باشد؛ اما تعداد هجاهای سنگین در این محدوده محدود است. هجاهایی که ضرب‌آوا می‌گیرند هجاهای ictic و هجاهای غیرضرب‌آوا هجاهای nonictic هستند.

نگارندگان در پژوهش‌های پیشین، به تکیه وزنی اشعار عامیانه ترکی آذربایجانی پرداخته‌اند (برای اطلاعات بیشتر، نک: طوسی ۱۳۹۴؛ طوسی و میرطلائی، ۱۳۹۳).

هجاهایی که در اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی تکیه وزنی می‌گیرند، هجای سنگین یا فوق سنگین هستند و در غیر این صورت، هجاهای سبکی هستند که در پایان واژه قرار می‌گیرند و بنابراین دارای تکیه واژگانی می‌شوند. همانطور که در جدول ۳

آمده است، ۹۱ درصد هجاهای این جایگاه سنگین و بقیه هجای سبکِ پایان واژه هستند.

جدول ۳: کمیت هجاها و جایگاه تکیه وزنی در اشعار بررسی شده

نوع هجا	نوع کمیت هجا	وزن هجا	تعداد	درصد
Cv	کوتاه	سبک	۲۸	۹/۳۴
CV	بلند	سنگین	۸۸	۲۹/۴۳
CvC	بلند	سنگین	۵۰	۱۶/۷۲
CVC	بلند	فوق سنگین	۱۳۰	۴۳/۴۷
CvCC	کشیده	فوق سنگین	۳	۱/۰

برای مثال در شعر «اوزرلیک سن ناواسان ، هازار درده داواسان»

. zar./ lic.san/ .na. va. san//. ha. zar./ dar. da./ da .va. san y?

هجاهای da, zar, san, san, zar, da در مرز پایه‌های هر مصراع قرار گرفته‌اند و

دارای ساخت هجایی cv, cvc, cVc, cVc, cv دارای ساخت هجایی به جز هجای da

دارای ساخت هجایی سنگین هستند؛ ولی da دارای ساخت هجایی سبک است و از

آن جهت که در پایان واژه قرار گرفته و تکیه واژگانی و ایکتوس را دریافت کرده است،

سنگین محسوب می‌شود.

در پیوست ۲، یک نمونه دیگر از شعر عامیانه ترکی را آورده‌ایم و جایگاه‌های وزنی

آن را در نمودار وزنی مشخص کرده‌ایم.

۵. نتیجه

در این مقاله وزن اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی را براساس رده‌شناسی وزنی آروای

(۲۰۰۹) بررسی کردیم. این اشعار دارای وزن زمانمند هستند و طبق مطالعه طیب‌زاده

(۱۳۸۲) در اوزان ۳+۴، ۳+۳، ۴+۳، ۴+۴، ۳+۲+۳ و ۴+۳+۲ قرار می‌گیرند. یکی از

نکته‌های جالب توجه در این پژوهش معرفی اوزانی از اشعار کودکانه در زبان ترکی

آذربایجانی است که علاوه بر اوزان ۷ و ۸ هجایی مدنظر برلینگ (۱۹۶۶) در زبان‌های

مورد بررسی است. در زبان ترکی ما شاهد وجود اشعاری با ۱۱ هجا نیز در اشعار

کودکانه هستیم. در قسمت دیگر پژوهش، تکیه وزنی این اشعار را بررسی کردیم. تکیه

بررسی وزن و تکیه وزنی اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی _____ محمدرضا طوسی نصرآبادی و همکار

وزنی اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی، مانند سایر اشعار عامیانه ترکی آذربایجانی و اشعار عامیانه فارسی بر روی هجاهای سنگین هر پایه قرار می‌گیرد. در این مطالعه نشان دادیم که ۹۱ درصد هجاهایی که در جایگاه تکیه وزنی هستند، بر روی هجای سنگین قرار می‌گیرند. سایر هجاها نیز (۹ درصد) هجاهای سبکی هستند که در پایان واژه قرار می‌گیرند و دارای تکیه واژگانی می‌شوند. بنابراین، به پاسخ دو فرضیه مطرح شده در مقاله نیز به درستی دست یافتیم.

پی‌نوشت‌ها

1. Aroui
2. Towards a Typology of Poetic Forms
3. metrics
4. folkloric forms
5. learned
6. temporal equivalence
7. beats
8. isochronous metrics
9. prosodic metrics
10. para-metrical metrics
11. macrostructure metrics
12. Brailoiu
13. Burling
14. Bengkulu
15. Hayes & MacEachern
16. isochronous metrics
17. prosodic metrics
18. Para-metrical metrics
19. macro structure metrics
20. nursery rhymes
21. ictus

منابع

- آذر مکان، حشمت‌الله و مرتضی نجاتی جزه (۱۳۹۳). «وزن شعر کودک: عروضی؟ هجایی؟ یا تکیه‌ای-هجایی؟». *ادب پژوهی*. ش ۳۰. صص ۱۰۱-۱۱۶.
- آقامحمدی، محمد (۱۳۷۴). *فرهنگ مردم ابهر*. زنجان: زنگان.
- احمدپناهی سمنانی، محمد (۱۳۸۳). *ترانه و ترانه‌سرایی در ایران: سیری در ترانه‌های ملی ایران*. تهران: سروش.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه _____ سال ۶، شماره ۱۹، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۷

- ادیب طوسی، محمدامین (۱۳۵۳). «وزن شعر فارسی و رابطه آن با اوزان قدیم». گوهر. ش ۱۴. صص ۴۹-۵۵.
- ایزدی‌فر، راحله (زیر چاپ). «بررسی وزن، قافیه و تکیه در اشعار عامیانه زبان تاتی». *مجموعه مقالات سومین همایش وزن شعر فارسی و اشعار ایرانی*.
- جلالی، مریم (۱۳۹۰). «آهنگ تکرار در شعر کودک فارسی و عربی». *بررسی تطبیقی. کتاب ماه کودک و نوجوان*. س ۱۵. ش ۱۷۱. صص ۷۱-۷۸.
- جلالی، مریم (۱۳۸۹). «اوزان عروضی در شعر کودک». *کتاب ماه کودک و نوجوان*. ش ۱۵۹. صص ۷۹-۸۲.
- حسابگر، اکبر (۱۳۷۱). *نظام آوایی زبان ترکی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان‌شناسی همگانی. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- سبزه‌علی‌پور، جهان‌دوست و راحله ایزدی‌فر (۱۳۹۴). «بررسی وزن اشعار شفاهی تاتی». *مجموعه مقالات دومین همایش وزن شعر فارسی و اشعار ایرانی*. انجمن زبان‌شناسی ایران. صص ۲۲۹-۲۴۵.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۵). *موسیقی شعر*. تهران: آگاه.
- علیزاده صحرائی، مجتبی (۱۳۹۴). «ساخت وزنی اشعار امیرپازواری، شاعر طبری‌گوی مازندران». *مجموعه مقالات دومین همایش وزن شعر فارسی و اشعار ایرانی*. انجمن زبان‌شناسی ایران. صص ۲۶۱-۲۷۳.
- صادقی، علی (۱۳۸۶). «ترانه‌های عامیانه کودکان». *فرهنگ مردم ایران*. ش ۹. صص ۵۳-۶۸.
- طیب‌زاده، امید (۱۳۷۷). «تحول مصوت‌های فارسی و تأثیر آن بر وزن عروضی شعر فارسی». *زبان‌شناسی*. س ۱۳. ش ۱-۲. صص ۳۳-۴۹.
- _____ (۱۳۸۲). *تحلیل وزن شعر عامیانه فارسی (همراه سیصد قطعه شعر عامیانه تقطیع آن‌ها)*. تهران: نیلوفر.
- _____ (۱۳۹۲). «بررسی تاریخی وزن در فهلویات». *ویژه‌نامه نامه فرهنگستان (زبان‌ها و گویش‌های ایرانی)*. ش ۳. صص ۵۹-۸۹.
- _____ (۱۳۹۴). «عروض جدید و افق‌های نو در وزن‌شناسی شعر فارسی و اشعار ایرانی». *دومین همایش وزن شعر فارسی و اشعار ایرانی*. انجمن زبان‌شناسی ایران، صص ۳-۲۱.
- طیب‌زاده، امید و مائده میرطلایی (۱۳۹۲). «وزن شعر در اشعار یازده هجایی شهرضایی». *مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*. س ۱. ش ۱. صص ۴۹-۵۷.

بررسی وزن و تکیه وزنی اشعار کودکانه ترکی آذربایجانی _____ محمدرضا طوسی نصرآبادی و همکار

- طوسی نصرآبادی، محمدرضا (۱۳۹۴). «وزن در بایاتی‌های ترکی آذربایجانی». *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*. س ۵. ش ۹. صص ۱۴۹-۱۶۱.
- طوسی نصرآبادی، محمدرضا و مانده میرطلاتی (۱۳۹۳). «وزن اشعار عامیانه ترکی آذربایجانی، مطالعه موردی اشعار بایاتی و بئشلیک». *اولین همایش ملی ادبیات بومی ایران زمین*. جهاد دانشگاهی واحد لرستان، صص ۴۸۱-۴۸۸.
- قیاسوند، مریم (زیر چاپ). «بررسی میزان انطباق تکیه وزنی و تکیه واژگانی در اشعار عامیانه فارسی». *مجموعه مقالات سومین همایش وزن شعر فارسی و اشعار ایرانی*.
- کیانی، پریسا (زیر چاپ). «میزان انطباق هجای تکیه‌بر وزنی و هجای تکیه‌بر واژگانی در اشعار عامیانه همدانی». *مجموعه مقالات سومین همایش وزن شعر فارسی و اشعار ایرانی*.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۸۱). «تغییر کمیت مصوت‌های فارسی و تحول وزن شعر در دوران معاصر». *نشر دانش*. س ۱۹. ش ۲. صص ۷-۹.
- نقشبندی، زانیار (۱۳۹۴). «ساخت وزنی در گویش کردی هورامی». *مجموعه مقالات دومین همایش وزن شعر فارسی و اشعار ایرانی*. انجمن زبان‌شناسی ایران. صص ۲۴۷-۲۶۰.
- نیک‌طلب، پوپک (۱۳۹۱). «الگوی مشابه برای شعر ترانه کودک». *کتاب ماه کودک و نوجوان*. ش ۱۸۲. صص ۷۵-۸۶.
- وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۶۳). «اوزان ایقاعی در شعر فارسی». *جستارهای ادبی*. ش ۶۶. صص ۳۲۳-۳۴۸.
- وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۷۴). *قافیه و عروض*. تهران: چاپ و نشر ایران.
- هدایت، صادق (۱۳۷۹). *نوشته‌های پراکنده*. تهران: ثالث.
- همایونی، صادق (۱۳۸۰). «مردم و ترانه‌های ملی». *کتاب ماه هنر*. ش ۳۹ - ۴۰. صص ۱۰-۱۳.
- Aroui Jean-Louis (2009). *Towards a Typology of Poetic Forms, From language to metrics and beyond*. Arleo, Andy & Aroui Jean-Louis. John Benjamins Publishing.
- Brailoiu, Constantin, (1984). *Problems of Ethnomusicology*. Tr. Albert L. Lloyd. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burling, Robinz. (1966). *The Metrics of Children's Verse: a Cross-Linguistic Study*. *American Anthropologist* 68. pp. 1418-1441.
- Hayes, Bruce & Macken MacEachern (1998). "Quatrin Form In English Folk Verse". *Language*. Vol. 74. no. 3. Pp. 473- 507.
- Lazard, G. (1985). "La Métrique de la PoésieParthe". *Papers in Honor of Professor Mary Boyce*.: Atcalranica. Vol. 25. Leiden. pp. 371-399.

----- (2007). "La Versification en Parth et son Heritage Person."
Iranian Languages and texts from Iran and Turan, Roland E. Emmerick
 Memorial Volume, eds. M. Macuch & et al. *IRANICA*. Harrassowitz,
 Wiesbaden.

پیوست ۱

1. mad.ra.sa.dan./ʃa.lan.da.//vur.dum.si.ma./va.raʃ.du
2. ce.tʃal. ce.tʃal./ ba.mi.ja.//ʃet.di.ma.riz./xa.ni.ja
3. do.ʃan. do.ʃan. /ʔa.do.ʃan.//ʃatʃ.ma./da.jan.ʔ.jdo.ʃan
4. nar.ʃi.za.bax./nar.ʃi.za.//ʃurt.ʃa.lib./boj.nun.yza
5. ba.bam. ma.na./baʃ. ma.ga.lub.//bi.taj. sa.nin./bi.taj. ma.nim
6. ʔi.na.ʔi.na./ʔu.dʒu.dy.ma.//jo.ra.ga.dʒu./jo.tur./ce.tʃar
7. ʔa.li.mi./pu.tʃax./ca.sib.di./das.ta.pu.tʃax./ca.sib.di
8. ma.nim.ba.bam./ʃo.zal.di.//ʃo.zal.lih.da./ma.sal.di
9. ma.nim.ʔa.dum./hal.ma.di.//xa.ri.dʒa.dan./ʃal.ma.di
10. ʔa.ta.ji.tʃin./tʃin.ʃa.lin.// tʃi.ni.ʃu.var./tʃin.ʃa.lin

پیوست ۲

